

KIS-659 – Gl. **culture**. Arver an araogennoù ha kudennoù yezhel all

(JE da GE – 02 01 00)

O lenn ho pennad diwar-benn Gl. *culture* [KIS-592, La-12, pp. 206 hh.], ez eo deuet din war va spered ur mennoz a vo kavet iskis marteze : daoust hag eñ ne c'hallfed ket tennañ gounid eus ar stirann *trenn* bet studiet ganeoc'h ouzh KIS-581 [id., pp. 121 hh.], dindan an talbenn Gl. *traitement*, hogen ar wech-mañ e vefe evit treiñ Gl. *culture* ivez hervez ar ster brizh hag andesavelet a zo gant an termen *kultur* evel m' henn diskouezet ouzh KIS-592 ?

Ha sed amañ neuze da heul arbenn va c'hinnigad :

Pa seller ouzh ar ger kembraek *trin* hag eñ heglot e ster ouzh hini *trennañ*, e weler e talv ivez kement ha "tronkañ", — *trin tir*, liz da Gembreiz, — labourat ha magañ douar. Alese ivez *meithrin*, aet da sevel *ysgol veithrin*, skol-vamm.

Digevazas ne vefe ket marteze ar ger a vefe savet diwar ar stirann *trenn* evit treiñ *culture*, gant ar ster brizh rakvenet, eleze o talvout gwech kement a zo sevenet ha gwech all kement a zo bevezet. Hogen gant peseurt kedrann dibennel gwiskañ *trenn* neuze ? Gant *-adur* pe gant *-ur* hepken, diouzh skouer *sentur*, pe c'hoazh gant *-iant*, diouzh skouer Kb. *diwylliant*, ger o talvout end-eeun kement ha *culture* ivez. Rak, o vezañ m' o deus an div stirann *diwyll* ha *trin* an un ster, o dije gallet ar gembraegerion krouiñ *triniant* kenkoulz all. Ni, brezhonegerion, a rofe dezhañ avat, dre gendiviz, ur ster a c'hellfe bezañ, neket andesavelet ha forc'hellek hepken, evel ouzh KIS-592, hogen euver ivez lies a wech, evel ouzh KIS-581 gant Gl. *traitement*. Rak, daoust hag eñ n'eo ket ar pezh a gantouezer pa vez kel eus *culture* a-wechoù ? Talvout a rafe neuze da verkañ ne vez ket fentus atav evit pobloù trec'het ha lezet en arlez kaout d' ober gant lod *trenn -adurioù, -urioù, -iantoù* gall, saoz, h.a. En askont d'ar gerentiezh a gaver etre *diwylliant* hag ar ger kinniget amañ, e teufen a-walc'h gant ar stumm *trenniant*.

Dre gendiviz enta, atav, e talvfe *trenniant* da dreiñ ster dispis *culture*, seul wech ma kejfed pervezh gant an degouezh. Rak ret eo gwelout e ra Kembreiz dalc'hmat gant *diwylliant*, na pa ve kel eus kenderc'hañ ha seveniñ, pe neuze beveziñ hepken. Hag

emichañs pa gomzer eus “diwylliant” saoz ivez ! Marteze e tarbennfent *triniant* neuze diwar hon skouer-ni.

Ur roll argrafoù all o tennañ d'an eztaolerezh a garfen ivez, keit ha m' emañ o skrivañ, sachañ hoc'h evezh warno.

Pa oan bugel e oa c'hoazh lavar ar gedvuhez, — lavar ar gevredigezh enta, — an deodyezh a glaven bemdez en davarn a oa dalc'het gant va mamm. Da neuze, etre 1920 ha 1930, ne gomzed ger galleg ebet adal ar beure betek an noz, hepket ma oa krog ar gerent *er bourc'hioù* da zilezel ar brezhoneg gant o bugale. Ne gleved galleg enta etre an dud nemet pa zeue ar veajourion genwerzh da ginnig o marc'hadourezh. Setu perak ez eo bet intret va diskouarn gant troiennoù am eus miret abaoe, naren evel traoù “sagr ha santel”, hogen evel pezh a sellan neoazh evel lavar yezherion vat o dije gallet, dre greiz amveziadoù politikel feuzus, dont da vestroniañ ul lavar a vije deuet da vezañ o gwir yezh.

Kregiñ a ran gant seurt diskleriadenn, o vezañ ma 'm eus lennet aketus LAVAR 12 hag e kavan traoùigoù na skrivjen ket evel doc'h, traoùigoù avat, a gav din, a vefe mat deoc'h gouzout penaos e vezent eztaolet tost da 80 vloaz 'zo bremañ :

- Kemeromp da skouer “en askont *eus*”. Klevout a ran c'hoazh mouezh va mamm o lavarout “en askont *da se* !”
- “Tonket *da* vervel” e-lec'h “Tonket *dezhañ, dezhi* mervel”.
- “War glask *d' un* dra bennak”, e-lec'h “War glask *un* dra bennak” ha tra ken.
- “Tud a lavar bezañ *he* zadoù”, e-lec'h “Tud a lavar bezañ tadoù *dezhi*”.
- “*E kement ha henn*”, e-lec'h “*Betek evel*”.
- “Keit *ma*”, e-lec'h “Keit *ha ma*”.
- “Klevout *e* kounañ estreget an treiñ etrezek an tremenet”, e-lec'h “Klevout *gant* kounañ...”

Taolet em eus pled ez eus un diforc'h etre ho toare d' ober gant an araogennoù. Ha moarvat mar bijent bet desket d' arverañ brezhoneg diorreet al levrioù, evel tud *preder* bremañ, n' o dije ket ar vrezhonegerion am eus anavezet lavaret na skrivet “enlenat *da*”, hogen “enlenat *ouzh*” ha “*hanterat etre*” eo a vije deuet ganto e-lec'h “*etreat da*”. Gwir eo, hemañ diwezhañ zo ur ger arnevez.

Ar ger *rekouriñ* n' en doa ket kennebeut an dalvoudegezh bet roet dezhañ gant *PREDER*, hogen “dizankeniañ, dihuzañ, kennerzhañ diwar warediñ”. Moarvat ar *RECOURS* a gaver e geriadur R. HEMON zo dezhañ ster “sikour” ha netra ken : “O, na rekouret on !” a youc'he va mamm. Ne rafen ket enta gant *rekouriñ da* evit “recourir

à”, dreist-holl o vezañ ma kaved, n' eus ket keit-se c'hoazh *erdreiñ ouzh* e skridoù ar skrivagnerion deuet da heul SADED.

Traoù divoutinoc'h avat o tennañ bepred da deodyezh va bugeliezh a garfen bremañ komz diwar o fenn, rak marteze e c'hallfe ar yezh arnevez emaoamp o krouiñ dizoleiñ enno loazoù da vediñ, na pa ve evit ar varzhoni.

– “Cet ivrogne” : “Hennezh lonker”.

– “Ce métier est dangereux” : “Hounnezh micher zo risklus”.

– “Ces voleurs de lapins sont habiles” : “Ampart eo seurt laeron gonikled”.

– Mat e vefe ivez arverañ *hennen*, “ceci”, evit eztaoliñ bommoù evel

“ceci dit” : “hennen lavaret”. Ne reer ket gant *hennen* siwazh, hag eñ bet marilhet koulskoude gant R. Hemon. Ne welan ket perak n' en deus ket

M. Glanndour arveret *hennen* pa oa o treiñ komzoù an oferenn diwar al latin : “Hoc est corpus meum” : “Hennen eo va c'horf”, pezh a zo bravoc'h eget “Kement-mañ...”

– “Où en suis-je ?” : “Gant petra emaoñ ?”

Ur ger c'hoazh : petra soñjit eus *kraiyezh* (yezh nann danzeet) evit treiñ “idiome”

Ha reizh e vefe *dehêrañ* hervez ster gwirel ar ger evit lavarout “adopter” ?

(GE da JE – 05 01 00)

Deurus eo evel bepred ho notennoù yezh. Bennozh dezho ned a ket da hesk unan eus andonioù ar brezhoneg a zo an teodyezhoù lec'hel evel ma vevent c'hoazh e hanterenn gentañ an 20t kantved. Evel ma rae VALLEE e c'hounezit korvo ganto en doare reizh, pa savlec'hiit ar pezh a dennit anezho en amgant ar yezh a vremañ.

Kinnig a rit deverañ diwar Br. *trenn*- termenoù da vont war sterva Et. *c/kultur*-. Perak ket ? Ne gav ket din avat e c'haller dioueriñ Br. *kultur*, dre an arbenn-mañ : an termen a vez o tec'heriañ ur goumoulennad kealioù fiñvus hervez al lec'h hag an amzer, dre se emañ blein e unded e par an hanc'her ha n' eo ket er par meizadel ; a-dal dezhañ e lakaomp termenoù evel *sevenadur*, *stuzegezh*, *stuziadur*, h.a., met hini anezho, dre berzh ma toug ur meizad resis, ned eo evit klotañ gant e steriegezh neuennus ha diresis kaer. Termenoù all a c'haller degas bepred, evel un deverad diwar *trenn*-, gant kaout abeg sonn d' e ober evel just. Amkanañ avat kinnig un termen en defe an un steriegezh hag Et. *c/kultur*- a ve emgondaoniñ d'ar plakadur. Ur gudenn a yezhouriezh zo aze : termenoù 'zo el lavar bed a dalvez dreist-holl dre o c'hennotadur

ha ne vez ket krap warno dre ar furm veizadel n' o deus ket : tremen a ranker gant o furm c'heriadell, eleze amprestañ houmañ.

Evezh bras a daolan ouzh hoc'h evezhiadennoù war arver an araogennoù. Unan eus pinvidigezhioù ar brezhoneg eo spletad kemplezh ha soutil e araogennoù. Anzav a ran ez eus eno ur gwan ganimp holl yezherion hiziv. Anat e tleer daveiñ bepred d'an arverioù kent, d'an teodyezhoù (daoust d' ar skort ma veze bepred kevala o lavar), da skrivagnerion ar c'hantvedoù all (evito da vezañ holl levezonet gant ar galleg a oa yezh o stuziadur) ; en amboaz-se e furchan meur a wech bemdez er *Geriadur istorel* hag e *Geriadur An Here* (talvoudus hemañ na pa ve er c'heñver-se hepken). Koulskoude ne heuliomp ket dall ar boazioù tremenet. N' eo ket kement-se en abeg d'an disklotadurioù etre teodyezhoù pe etre skrivagnerion ha da levezon ar galleg warno holl, met peogwir n' eo ket an darempredoù etre tud ha traoù hon amzer ar pezh e oant en amzerioù kent, ha pa 'z eo an araogennoù end-eeun binvioù an daremprediñ. A se hon eus da adkevazasaat dizehan reizhiad hon araogennoù, kuit da grouiñ re nevez. Un nebeut adevezhiadennoù a rin :

~ *En askont zo a rumm poell gant en abeg da, en arbenn eus.* Ober a ran gant *en askont a/eus* dre ma lennan e GIBR.: “BD.4247 dre *an nascont* a se.”

~ *Tonket dezhañ mervel.* Ar gwir ganeoc'h daoust ma lenner ivez *tonket da* + pao. met marteze gant un arster disheñvel.

~ *War glask da* a gaver e-kichen *war glask* trazeat.

~ *E kement ha henn, en e henn* a 'm eus savet evel kevatal d' an droienn voutin arveret gant ar brederourion : Gl. *en tant que tel*, Al. *als solcher, als ein solches*, war-benn diren ar c'heal eus *ub.* pe *udb.* d' e hennad strizh. Evit *betek evel* ne gav ket din e tere amañ.

~ *Keit ma* a gaver e GIBR. e-kichen *keit ha ma.* YBRB. a ro kichen ha kichen : *e-keit ma* ha *keit ha ma.*

~ *Enlennañ ouzh* zo un termen a Gorfadurezh : “*Enlennet* eo stirenn Akilles *ouzh* tal adreñv an askorn seul”. *Enlennat da* zo un termen a Boelloniezh : enepster e ve arverañ *ouzh* ennañ pa empleg an araogenn-mañ ur c'heñver a ziavaezded endra verk *enlennat* ur perzh enien ; en ur c'hemeradur nes e lavarer *parzhiat en* ha n'eo ket *parzhiat ouzh* [merkit ivez ar c'hemm etre *kevanek e* ha *kevanek ouzh*, hennezh o verkañ ur stadadenn hep mui, hemañ o kennotañ un diavaeziegezh er pezh a zo bet kevanet]. Ar c'heal "en" zo merket gant ar rakger en *enlennat*, e se ne zeree ket ober gant an araogenn *en* ha tremenet eur gant *da* a verk amañ ur c'heñver neptu a-walc'h.

~ *Hanterat etre* hag *etreat da* ned int ket heñvelster, hennezh o verkañ un ere arc'hwelel, hemañ ur c'heñver a lec'hiadur hepken.

~ A-du ganeoc'h, *erdreiñ ouzh* a vije bet gwell eget *rekouriñ da* e kalz arroudoù.

~ Prizius eo *hennen* ken nebeut arveret. (Emaon o lenn *An Testamant nevez* e troidigezh Maodez GLANNDOUR : na dister ar yezh !)

Diaes e ve dioueriñ Br. *idiom* : an termen-mañ, en deus kemeradurioù disheñvel hervez an aozerion, zo dezhañ ur graoñell ster a c'haller despizañ evel henn : "ar yezh evel m'emañ boutin etre izili ur gumuniezh". Ar c'heal "evel m'emañ" (= kuit a skoueriekadur) a glot a-walc'h gant an adanv *krai*, nemet e lez *kraiyezh* e-maez kont ur c'heal all a bouez a zo "boutin d'ur gumuniezh". An termen hBr. *iec-*, Br. *yeg*, a ve nes e ster pa verk, hervez FLEURIOT, war un dro "yezh" ha "kenel".

Ur gavadenn eo *dehêrañ*. Goulenn a rin ouzh YBAN, en deus pledet gant lavar ar gwir evit sevel GEAK., petra soñj eus ar ger-mañ.

(YBAN da GE – 08 01 99 dre bellgomz)

Br. *dehêrañ* a gomprenan "kemer *ub* da *hêr*", nad eo ket kement ha "kemer *ub* da vab *pe* da verc'h" : un *hêr* ned eo ket dre ret mab *pe* verc'h ; a-geveskemm, ur mab *pe* ur verc'h ned int ket dre ret *hêred*.